

ISMERTETÉSEK

Magyar Századok. Irodalmi műveltségünk történetéhez. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1948.

Irodalomtörténetírásunk a pozitívizmus idején vett szélesebb lendületet. Sokat ósárolták nálunk e pozitívizmust: hogy nem törekedett szintetikus látásra, elveszett a rendszertelenül gyűjtött adatok tömkelegében, fölhalmozta ugyan, de kellően föl nem dolgozta az anyagot, figyelme másodrendű mozzanatokra, hatások kutatására, témák vándorlására fordult, és így tovább; s miután fölgyült az anyag, rendelkezésre álltak a földolgozandó dokumentumok, kétségkívül könnyű volt megtróni egy irányt szélesebb látókör nélküli, kissé talán vakai hangyaszorgalmáért. Ha szemrehányás érheti a pozitívizmust, — melyen korát meghaladó s csak később érvényesült törekvéseket számonkérni aligha igazságos, — bizonyára inkább érheti amjatt, hogy nem gyűjtött eleget, rendszerességében sem volt elég tervszerűen rendszeres, ami a multban szelleme szerint idegennek tűnt számára, azt tudományosan is elhanyagolta s irodalmunk térképén nagy üres foltokat hagyott, százados pusztaságokat; hogy nyomozta ugyan a külföldi hatásokat, de már lényegesen kevésbé azt, hogyan hatottak egyéniségek, művek, irányok, stílusok itt a maguk földjén, a maguk hazájában; s elmulasztotta nem egy kézenfekvő feladatát, köztük a legnyilvánvalóbbat: a pontos, részletes, nyomról-nyomra haladó életrajzok megírását. S még egy hiánya volt, — amiből talán nagyrészt a többi is származott: — nem tisztázta a maga szempontjából sem azt, amivel foglalkozott: az irodalom fogalmát, mibenlétét, természetét, sem azt, hogy hogyan foglalkozik, vagy foglalkozzék vele: a módszereit. Mindebben inkább valaminő hallgatólagos megegyezés alapján dolgozott, nem világos, tiszta fogalmaként. Taine, Comte s főként akiktől legtöbbet tanult, a németek nyomait követte; az, hogy munkájában nemcsak irodalomról van szó, hanem magyar irodalomról, melynek épp úgy megvan sajátos, fejlődéséből, társadalom alkatából s viszonyaiból adódó természete, mint bármely más nemzeti irodalomnak: mindez nem igen adott neki gondot; erre vonatkozóan elfogadta korának vajmi kevés hitelű közhelyeit. A dolog fordítva történt, mint ahogyan történnie kellett volna: nem az irodalmat vizsgálták előbb, hogy azután belőle vonják le a nemzeti jellemvonásokat, hanem e készen élő, hangulati jellegű, — s ráadásul téves — magyarság-képhez „látták hozzá”, mintegy annak igazolásául, irodalmunkat. Beöthy Zolt szemlélete a példa rá; s hogy ennek mily keletje volt, mutatja szívóssága s a vele egybe nem hangzó törekvés, a Bodnár Zsigmondé iránti bizalmatlanság.

S még egy sokat és nem jogtalanul megtrótt hibában leledzett a pozitívizmus: az élet egységes egészéből különválasztotta a tudományt s egyenként a szaktudományokat, az irodalomtörténetet is; általában széttagolt, megbontott, egységeket fölszabdalt; adott bevezető általános korpépet a művelődéstörténetből kölcsönzött vonásokkal, adott életrajzot az író éle-

tének a kor életével való szerves együttlátása nélkül, azután tárgyalta műveit, rendszerint műfajok szerint, s írt külön fejezetet az író stílusáról, stílus és élményi stílus és kor organikus kapcsolatának észrevéve nélkül; a fejezetek sokszor pusztá gépiességgel követték egymást, boncolási lelethez hasonlítva inkább, mintsem élet és valóság benyomását kelteve; — szinte elrettentő példáit szemlélhettük mindennek nem egyszer számos doktori értekezésben.

Hogy irodalomtörténetírásunk e zsákutcából kikerülhessen, annak két feltétele volt: egyrészt magának az irodalom fogalmának és tanulmányozása módszereinek tisztázása, másrészt az irodalom szerves visszakapcsolása az életbe, mégpedig mind a nemzetébe, mind az alkotóéba. Ezt tette, s ezzel nyitott új utat Horváth János. Ebben áll az ő munkásságának egyik nagy érdeme. Hogy a rendszerezés szempontját nem az irodalmon kívülről, — filozófiából, mint a szellemtörténet, — hanem magából az irodalomból, annak természetéből, természetes életéből vette: ez a másik. Azzal, hogy szemlélete tengelyébe irodalom és közönség viszonyát állította, vagyis magát az irodalom konkrét életét, nem pedig elvont s élettelen fogalmat: ez a harmadik. S hogy mindebben nem idegen elméletekhez fordult támogatásért, hanem a nemzeti klasszicizmus kezdeményeit, Kemény Zsigmondét, Arany Jánosét teljesítette ki: ez a negyedik. Így alkotott egy sajátosan és eredetien magyar rendszert és szemléletet, így teremtette meg a szellemtörténettől lényegesen különböző fejlődéstörténetet.

Ilyen elvek világánál nyomban élesen elötűntek addigi irodalomtörténetírásunk bizonyos lényeges hiányosságai. Irodalom és közönség viszonyának vizsgálata sürgetővé tette a modern irodalomszociológiai tanulmányokat. Író és műve szerves egységként szemlélése a lélektani elmélyedést. Magának a fejlődésnek az elve az irodalmi tudat történetének nyomozását. S hasonló nyomatókat kapott, mint az irodalom életének egy-egy szerve, véredénye, idegszála: stílustörténet, verstörténet, az irodalom külső szerveinek, sajtónak, írói és irodalmi életformáknak, műfajoknak s történetüknek vizsgálata. Nem kevesebbet jelentett ez, mint mozgalmas élet lehelését egy megbénuló, realitással való kapcsolatait lassankint elvesztő tudományba. Előzményei ennek is voltak: Négyesy László, Riedl Frigyes; de túl rajtuk előzménye Kemény és Arany, s előzménye minden olyan írónk és költőnk, ki az irodalom elvi kérdéseiben állást foglalt, azokról eszméket formált, Berzsenyi épp úgy, mint Kölcsey s mások. — Elő s hitelt érdemlő szavukat hallattak ezentúl, akiket korábban sokan hajlandók voltak inkább csak dokumentumnak tekinteni.

Horváth János elveit nem irodalomelméletté merevítette, hanem gyakorlatban vitte keresztül műveiben, s mint egyetemi tanár, előadásiban. Elsősorban az ő huszoneöt éves munkásságának köszönhető irodalomtörténetírásunk megújodása, meg az is, hogy egyes vakmerőbb kalandozásoktól eltekintve, e megújodott irodalomtörténetírás általában megmaradt a valóság talaján s nem esett bele veszélyesebb mértékben a pozitivizmus reakciójának, a szellemtörténetnek csapdájába.

A „Magyar Századok”, — melyet születése hetvenedik, egyetemi tanársága huszoneötödik fordulóján Horváth Jánosnak ajánlottak tanítványai, — huszonegy írótól közöl tanulmányt; valamennyi e józan fejlődéstörténeti realizmusról tanuskozik. Érintetlenül jóformán egyetlen korzaka sem marad irodalmunknak; regőseink kérdésével foglalkozik az első dolgozat, Pais Dezsőé, Adyval az utolsó előtti, Bartha Jánosé; s valamennyin érezni, közelebből vagy távolabbról, Horváth János ösztönzését. Szövegkiadás, szorosabban vett filológiai vizsgálat, stílustanulmány, életrajzi vázlat, esszé egyaránt szerepel; középkori latin irodalmunk, humanizmus, irodalomszociológia, stílustörténet egyaránt szóba kerül; értékes új szempontokat, eredményeket hoz mindegyik munka. Túlságosan terjedelmes volna mindegyiküket ismertetni; elégedjünk meg a pusztá fölborolással, némi tájékoztatóul a gondosan szerkesztett könyv gazdagságá-

ról. A már említettekén kívül ifj. Horváth János Rogerius „Carmen miserabile”-ja hiteles szövegének megállapítására mutat rá a ritmikus latin próza szabályai alapján, Mezey László Szent István tizenharmadik századi verses históriájáról, Gerézdi Rabán irodalmi nyelvünk kialakulásáról, Eckhardt Sándor régi magyar költők képeiről, Németh Gyula Balassi és a török költészet kapcsolatairól ír; Varjas Béla régi magyar énekeket közzöl; Klaniczay Tibor Barakonyi Ferencről, Esze Tamás a kuruc költészetrel kapcsolatban, Dezsényi Béla a tizennyolcadik századi ujságolvasókról, Szauder József Faludi olasz kapcsolatairól, Bisztray Gyula a prenumerációról közöl tanulmányt; Kerecsényi Dezső töredékes „Magyar irodalomismeret”-e a tragikusan elhunyt tudós tervezett magyar irodalomtörténetének alapszempontjait igyekezett lefektetni; Keresztury Dezső Berzsenyi „A közelítő tél” című versét elemezve a modern széleskörű vers és élménymagyarázat műfajára ad követendő példát; Waldapfel József Petőfi és Vörösmarty szabadságharc alatti viszonyát ismerteti, Sötér István Eötvösét és a forradalomét; Korompay Bertalan Arany eposzait mint romantikus költői rekonstrukciókat tárgyalja, Trencsényi Waldapfel Imre Arany egy sorához fűz érdekes magyarázatot, Zimándy Pius Péterffy egyetemi éveiről ír s hoz új adatokat, Dégh Linda parasztságunk irodalmi életének kérdésével foglalkozik igen tanulságosan; végül Kozocsa Sándor Horváth János-bibliográfiája rekeszti be a mind anyagában, mind értékében kitűnő könyvet.

A „Magyar Századok” nemesak mai irodalomtörténetírásunk szép színvonaláról tanuskodik, hanem tanítványai munkásságában arról is, amire ismertetésünk elején utaltunk: Horváth János úttörő és irodalomtudományunkban új korszakot nyitó jelentőségéről.

RÓNAY GYÖRGY

Bisztray Gyula—Kerecsényi Dezső: A magyar próza könyve. II. kötet. Új magyar próza. Szerkesztette, bevezetéssel és jegyzet-szótárral ellátta Bisztray Gyula. Budapest, 1948. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása. 820 lap.

Az 1937-ben megindult anthológia-sorozat életrealitását bizonyítja, hogy — bár tizenegy év múlva — megjelent negyedik kiadványa. Horváth János verseskönyvének két kiadása és Kerecsényi Dezső régi magyar prózából szemelgető kötete után Bisztray Gyula gyűjteménye is elhagyta a nyomdát. A kiadó cég, a Magyar Szemle Társaság bár megszűnt, anthológia-sorozatának gondozását átvette a Tudományos Akadémia, ami azt mutatja, hogy e kiadvány gondolata kiállotta a megváltozott társadalmi, gazdasági, kulturális és politikai viszonyok próbáját.

A XIX. század nyolc évtizedéből szedi össze anyagát Bisztray. Kazinczyval kezd és kb. 1880-ig halad. A korszakolás szerencsés. Bizonyos hagyománya is van. Beöthy Zsolték Arany János halálának évében, 1882-ben jelölték meg a nemzeti klasszicizmus és a modern irodalom között vonható határvonalat. Noha így ez merevnek és erőltetettnek tűnik fel, bizonyos, hogy 1880 után más Magyarország figyel az írók hangjára, mint néhány évvel azelőtt. A „modern” világnézet és életforma ebben az időben kezd érvényesülni az irodalomban. E korszakzárás különösen egy prózai anthológiánál jogosult, hisz Mikszáth Kálmán, Bródy Sándor, Herczeg Ferenc indulása az 1880-as évek elejére esik.

A kor prózáját azzal az igénnyel mutatja be a kötet, hogy lehetőleg minden valamirevaló író helyet kapjon („Gyűjteményünk az írói névsort tekintve általában teljesnek mondható” — írja Bisztray Gyula a bevezetésben). Bevezetésében azért sajnálkozik a szerkesztő, mert Aranka György, Virág Benedek, Bárány Boldizsár és Czuczor prózájából nem tudott részleteket közölni. Az említettek közül Aranka György már szerepelt az első kötetben: a nyelvüvelő társaságról szóló tervezetével, a másik három hiánya is csak a teljességre törekvő számára érezhető. A szépprózán kívül a kritikai, irodalomtör-

téneti, történelmi és politikai irodalomból is ad szemelvényeket, sőt egy-egy folyóiratot is ismertet (pl. a Honderű „Divatsörgetyű”-jéből is kapunk izelítőt). Egyik szerkesztői elve Bisztray Gyulának, hogy a „nehezen hozzáférhető írók műveiből az éppen szükségesnél valamivel többet igyekeztünk a gyűjteménybe fölvenni”. Ennek az elvnek következménye bizonyos aránytalanság a szemelvények terjedelmében. Bisztray másik szerkesztői törekvése, hogy a közölt szemelvények, mint olvasmányok is tetszetősek legyenek. A közölt történet elejét és végét is az olvasó tudtára igyekszik adni. Gyakorlati szempontból bizonyára helyes ez az eljárás, de az irodalomtörténet aligha jár jól.

A gyakorlati érzék érvényesülésének kell azt is tekintenünk, hogy az ügyes szerkesztő nem feledkezik meg az 1848-i események centenáriumáról. Pl. Petőfi Sándor körül szinte csokrot köt az emlékiratok, naplók és kritikák ötletesen válogatott szemelvényeiből. Majdnem száz lapot foglal el ez az anyag, amely emberi közelségbe hozza a szabadságharc nagy költőjét.

Mindennek az lett a következménye, hogy a sokféle tekintet igen megduzzasztotta a könyv anyagát, és legnagyobb prózaíróink vagy megrövidültek, vagy kimaradtak. E nyolcvan év legnagyobb jelentőségű prózaírói bizonyára azok, akiket Bisztray Gyula is legbővebben közöl: Kazinczy Ferenc (32 lap), Kölcsey Ferenc (32 lap), Eötvös József (25 lap) és Kemény Zsigmond (32 lap). Ugyanennyit kapott Kerecsényi kötetében a régiség legnagyobb prózaírója, Bessenyei György (31 lap). Bisztray valószínűleg ezt a mértéket alkalmazta a XIX. század nagyjaira is. Talán nem a hozzánk közelebb eső XIX. század iránt érzett elfogultságból ered, hogy keveseljük a nekik jutott teret. Ahogyan Horváth János anthológiájában Vörösmarty 40, Petőfi közel 50, Arany János pedig 66 lapon szerepelt, a gazdagabban árnyalt nagy prózaíróknak hívebb bemutatására is nagyobb hely kívánkozik. Különösen Eötvösre és Keményre gondolunk, akik e kor prózájának legkimagaslóbb egyéniségei. Ha pl. Remellay Gusztáv két és fél, Bulyovszky Lilla négy lap helyett fél vagy egy lapot kap, és a hozzájuk hasonló irodalmi szempontból kevésbé jelentős írók szintén szerényebb hellyel érik be, a nagyoknak több lap jutott volna. Igaz, nincs olyan anthológia a világon, ahol a lapterjedelem elosztását ne kifogásolták volna. Itt mutatkozik éppen a szerkesztő ízlése és elgondolása.

A másik kifogás a nem szereplő írók miatt emelhető. A bevezetésben technikai okokra hivatkozik Bisztray Gyula, nem Jókai, Gyulai és Tolnai a következő III. kötet elejére marad. Igaz, hogy Gyulai és Jókai a XX. század első éveiben is életben voltak, de munkásságuk java mégis csak arra az időre esett, amelyet ez a kötet zár magába. Inkább a Vajda János és Zilahy Károlyféle írókat lehetett volna Tolnaival együtt a III. kötet elejére tenni.

Ha valahol komoly érvnek számít a munka úttörő volta, az ilyenféle aránytalanságot mindenesetre megmagyarázza. Nincs kialakult anyag, nincsenek rosszul sikerült kísérletek, amelyekből tanulni lehet, és nincsenek elvetelt jó ötletek, amelyek alaposabban, következetesebben kidolgozhatók. Az „úttörő” művek nemesak munkában jelentenek sokszorosan többet, eredményük sem lehet olyan egyenletes, mint a későbbieké. Bisztray nagy önuralmára, józan ítélőképességére, iskolázott ízlésére vall, hogy csak ennyi „hibát” kell megemlítenünk.

Egyetlen elődje volt, akinek könyve tanulságot nyújthatott: Baránszky-Jób László 1937-ben megjelent gyűjteménye, „A magyar széppróza története szemelvényekben”. A szövegeket ízléstörténeti és regénytechnikai szempontból, inkább a középiskolai oktatás számára válogatta össze sok leleménnyel, jó ízléssel. A magyarázat is gyakran tanulságos, néha túlzó. Bisztray nem említi, hogy használta ezt a gyűjteményt, de valószínűleg ismerte, mert több szemelvény azonos a két anthológiában (pl. Kazinczy, Kisfaludy Károly, Fáy stb. több idézett szövege). Természetesen Bisztray gyűjteménye jóval gazdagabb, mint Baránszky-Jób László szerényebb igényű könyve.

Talán negatív is hatott Bisztrayra Baránszky könyve. A prózai stílus fejlődését kevésbé tartja szemmel, mint Kerecsényi Dezső, s amint ez ért-

hető lett volna stílustörténeti művekben szegény tudományos irodalmunkban. Bisztray inkább témátörténeti, szociológiai érdekességeket keres nyolc évtized prózájában. Azonban ha nem hangsúlyozza is, stílustörténeti szempontból is igen érdekes példákat sorakoztat fel.

Kazinczyval indul az anthológia, s vele a magyar irodalomtörténet legnagyobb stílusforradalmának kellős közepébe jut az olvasó. Mennyi megható erőfeszítés, hogy nehézkes nyelvünket finommá, változatossá alakítsa néhány év alatt! A közölt részletek hű képet adnak Kazinczy tág érdeklődési köréről, örökké izgó elméjéről, s gondosan csiszolt, választékos stílusáról, nyelvújítási kísérleteiről éppen úgy, mint közvetlenséget és tömörséget célzó próbálkozásairól.

Kazinczyt Kisfaludy Sándor követi a kötetben, aki nyelvújítás nélkül kísérli meg nyelvünk hajlékonyabbá finomítását. A szerelem árnyalatait, a lehellelsru hangulatokat önti a durvább tartalomhoz szokott magyar mondatokba. Kísérlete nem sikerülhetett olyan mértékben, mint Kazinczyé, hiszen nem használt fel annyi eszközt, és olyan bátran, mint a széphalmi mester. Külön érdekessége, hogy a nyelvújítás előtti keményebb, szókimondóbb, kevésbé árnyalt, de színesebb nyelvet mutatja be a kötet olvasóinak.

A finom és választékos, művészi magyar nyelv körül forrongó szándékokat, terveket, nagy akarásokat, de a túlzásokat és erőltetett újításokat is megismerhetjük a felsorakozó szövegekből. Böven szerepel Kölcsey, aki a szentimentális ízlésű stílus különleges magyar változatát teremti meg azzal, hogy klasszikus észszerűséggel, arányérzékkel, erkölcsi komolysággal fékezi az érzelmek ömlését. Tanítványa Kazinczynak, mert hű marad a választékosság, a magas irodalmiság stíluseszményéhez, de mesterének játszi könnyedségét, változatosságát súlyosabb, zsúfoltabb mondatok váltják fel.

A kor másik nagy feladata: a közönség megnyerése a magyar irodalom számára arra kényszeríti íróinkat, hogy engedjenek a finom, választékos, magas irodalmi nyelv igényéből, közvetlenségre törekedjenek. Kisfaludy Károly, irodalmunk e kedves, mosolyogva szenvedő és nyomorgó bohémje, modern értelemben vett első írója, jelentősége különösen nagy ezen a téren. Közvetlenebb, de nem adja fel egészen Kazinczy vívmányait sem. Különösen vidám elbeszélései jelzik az ízlés változását. Kisfaludy Károly és köre (Fáy, Kovács Pál, Gaál József stb.) különösen ebben voltak eredetiek. Előttük művészi vidám széppróza magyar nyelven egyszerűen nem létezett. A vidám hang közvetlenséggel jár, az élet nyelvébe kell bocsátaniok a magas irodalom ritkított, vagy sűrített, de mindenképpen nem-természetes levegőjű üveg-házába.

Néhány évvel e közvetlenebb írói hang jelentkezése után találjuk nyomtát a romantikus pátosznak. Jósika Miklós így ír: „... talán, így gondolkozt magában, megegyszer, pillanatra megláthatom Serenát s hangjának édes csengését yihetem magammal; (itt lendül fel a pátosz) igen! visszhangozzék az életemen keresztül, valamint csillagként ragyog fölötte Serena.“ A mondat szaggatott (hét részre tagozódik), híven fejezi ki a hős zaklatott lelkét, s végül az érzelem szenvedéllé forrósodik: ez a mondat csattanója. Érdekeségre törekszik az író, nemcsak mondanivalójával, hanem a kifejezés mikéntjével is.

Ennek a stílusnak egyéni változatát használja a fiatal Eötvös, a kezdő Kemény, sőt Petőfi felesége is. A szabadságharc előtti években a romantikus stílus általánosan erterjedt szépprózánkban és az értekező prózában. (Széchenyi, Kossuth). A tetőpontot Vajda Péter állandóan lobogó pátosza jelzi.

A fordulatot Kisfaludyék közvetlenebb hangjához való visszatérést Petőfi Sándor népiességének sikere idézhette elő. Prózájában maga Petőfi legtöbbször még a kor divatos romantikus ízlését követi, de költeményeinek ragyogó világossága, egyszerűsége, közvetlensége ellenállhatatlanul vonzza a prózaírókat.

Először a ríktóan népies és zamatos Vas Gereben szólal meg, aztán meg-

találja a hangját a nagy mesélő: Jókai Mór. Népdalok helyett anekdotázás a mintaképe. Adomát sző bele elbeszéléseibe, azt tágitja novellává, vagy regényé, azokat szövi össze egy-egy fejezetté és az adomázgatás közvetlen, józsi hangja csendül meg prózájában. A romantikus pátoasz is tovább él műveiben, de egyszerűbb — szinte naivabb — formájában. Az anekdota józan derűje, amely lelke mélyéig átitatta, erre is hatott. Korának két nagy törekvését — a közvetlenséget és romantikus pátoaszt — szerencsés kézzel, szinte öntudatlan biztonssággal egyesítette a népiesnek tekintett könnyed és derűs anekdotázó modorban: ez sikerének egyik titka és irodalomtörténeti jelentőségének egyik indoka.

Bővebben (több mint 200 lapon) kap helyet a nemzeti klasszicizmus prózája. Feltűnő a sok tanulmány a kötet e részében. 27 tanulmányíró között csak öt szépiro tarkítja az anthológiát. Az öt közül is az egyik Kemény Zsigmond, aki a valóságban is, a kötetben is legalább annyira a tanulmány, mint a regény művelője. Ez a szám is mutatja, amit az írói egyéniségek fajsúlya fokozottabban bizonyít: a magyar tanulmányirodalom első nagyarányú virágzása a nemzeti klasszicizmus korára esik. Bisztray Gyula aligha gondolt arra, hogy ezt bizonyítsa válogatásával: ő az előtte halmozódó anyagból kiszémelte a legértékesebb, legjellemzőbbet, és a kötet befejező harmada majdnem tanulmány-anthológia lett. Most ne kutassuk e tény okait és következményeit. Az irodalmi stílus minőségét eléggé jellemzi ez. Józan, világos, szabatos, első-sorban az értelemre hatni akaró, harmóniára törekvő stílus uralkodik a tanulmányokban, amely egyaránt mentes a romantizmus túlzásaitól, érzelmi telítettségétől és a nyelvújítás gyermekbetegségétől. Íróink szívesen merítették a nép nyelvéből, de már nem érdekességnek tekintették. Nem akarták meglepni, esetleg megbotránkoztatni az olvasót zamatos és tősgyökeres szó-lásokkal, hanem a magyar nyelv különleges szabályaihoz, népünk észjárásához igyekeztek idomítani minden kívülről kapott értékes gondolatot és saját eszméiket. A szabatos mondatokat szépen egészíti ki bizonyos összhang, a nyelv és gondolat összeforró muzsikája. Hangosan olvasva is jól hangzik egy Arany László, vagy Salamon Ferenc prózája: „megesap mindjárt a lélek szellője, mely néha rendkívül finom, de mindig kellemes hatású“ — mint Salamon Ferenc írta.

A józan értelem állandó uralma alatt egyesülnek a nyelvújítás eredményei, a nép nyelv színei, és halkul el, anélkül, hogy egészen eltűnnék a romantikus stílus pátoasza. Mindez biztosítja, hogy Kazinczy korának nagy gondolata: a magasabb, finomabb irodalmi nyelv ebben az időben valósul meg igazán, mert ezt a stílust nem érzi már erőtletettnek sem a kortárs, sem a mai olvasó.

Bisztray Gyula szerkesztői munkássága nemcsak abban állott, hogy válogatta az adott anyagból a legjellemzőbbet, és sok aggodással, gondal sajtó alá rendezte (a kötet szinte mentes a sajtóhibáktól), ez csak becsüle-tes és tiszteletre méltó munka lenne. Ehhez járul még a sok ötlet, amellyel lépten-nyomon meglepi az olvasót. A magyar próza nyolcvan éves útjának sok fordulója van, Bisztray Gyula majdnem minden fordulóra tartogat valami meg-lepést: hol egy érdekes kritikát, hol a kortárs jellemző vallomását irodal-munk egy-egy nagyságáról, hol egy társadalomtudományi szempontból érdekes apróságot, hol a stílustörténet valamelyik különlegességét, hol egy eddig még ki nem adott levelet. Izgalmas olvasmány ez a gyűjtemény.

Azt szokták mondani, hogy a tökéletes könyvtár mindenkinek a saját könyvtára, mert abba azt válogatja össze, ami neki tetszik. Ugyanez az íté-let illik az anthológiára is. Bizonyos, hogy mindenki másképpen állítaná össze aki ezzel a korrall foglalkozott, s mindenki esküdnék arra, hogy az ő gyűjteménye a legtökéletesebb. Bisztray Gyula anthológiája is tökéletes az 5 szempontjából, vagy inkább szempontjaiból, de más tekintetben is igen hasz-nálható, elmeindító. Anthológiáról mondhat-e szebbet, jobbat a kritikus?

Klaniczay Tibor: *A fátum és szerencse Zrínyi műveiben*. Bölcsészettudományi értekezések, 6. Budapest, 1947. 54 l.

A világos és mélyreható logikával megírt tanulmány elsődrendű célja az, hogy Zrínyivel kapcsolatban tisztázzon egy látszólagos ellentmondást, mely onnan ered, hogy Zrínyi „részben a XVI. századbeli gondolatok folytatásaként azt vallja, hogy Isten annak adja a szerencsét, akinek jónak látja. Több más helyen pedig azt állítja, hogy az ember beavatkozhat saját szerencséjének alakulásába, kovácsolhatja a szerencséjét“. (35. l.) Itt egy olyan gondolatrendszer elemei jelentkeznek, melyek Machiavelli individualisztikus etikájára mennek vissza: a szerencsével szemben is érvényesülhet az egyén, *uomo virtuoso* az, aki akaratát következetesen megvalósítja (a virtus a cselekvésre való képesség, aktivitásra való hajlam, tekintet nélkül, hogy erkölcsileg jó vagy gonosz célokra irányul), csak az *uomo virtuoso*-ban van életerős energia, csak ő képes arra, hogy szándékát minden körülménnyel szemben keresztülvigye és minden nehézséget legyőzzön, továbbé, hogy egy állam vagy bármely emberi közösség sorsát előremozdítsa, míg az emberek tömegét, az „oziosi“-kat jellemzi a cselekvésre való képtelenség, a tehetetlenség, elpuhultság, félelem. A *Szigeti Veszedelem* még teljesen a hagyományos magyar felfogást tükrözi: a szerencse kiszámíthatatlan, illetve a XVII. század vallásos értelmezése szerint: Isten annak juttathatja a szerencsét, akinek akarja. A machiavellista gondolatok a *Vitéz Hadnagy* aforizmáiban és centuriáiban kezdenek elsősorban megjelenni, de a szerencséről szóló VI. discursus a Vitéz Hadnagy részei közt későbbinek kell tekintenünk. A vele körülbelül hasonló időben készült Mátyás-tanulmányban is ugyanilyen tulajdonságokkal jelentkezik a szerencse. A hatalmas, okosságban és vitézségben felülmúlhatatlan király, a virtus mintaképe, valósággal rabigában tartja a szerencsét és az mindenben neki szolgál. Zrínyi későbbi leveleiben és a Török Áfium-ban a szerencse már lényegesen kevesebbet szerepel.

A tanulmány érdekes fordulatot vesz akkor, mikor Klaniczay meg akarja magyarázni, milyen külső és belső okok játszottak közre Zrínyinél, hogy ő „olyan korban, mikor... Machiavelli általában népszerűtlen volt és az egykori politikai teoretikusok mind a tacitizmus irányát követték“ (45. l.), mégis Machiavelli hatását engedni érvényesülni etikai magatartásának megváltoztatásánál. Klaniczay mindenek előtt leszögezi, hogy a virtus fogalmát „a felfelé emelkedő polgári osztály alakította ki a renaissance korában és (azt) a polgári öntudat szimbólumának kell tekinteni. (39. l.)... a kereskedelme és fejlett pénzgazdálkodása folytán meggazdagodott olasz polgári réteg sikereinek okát... saját ügyességében, kiválóságában, a benne lakozó virtus-ban látta. Ez az olasz polgárság át tudta törni a feudális társadalmi rend korlátait és a korai kapitalista pénzgazdálkodásra támaszkodva, saját erejéből le tudta rázni a császárság uralmát s szembe tudott szállni a pápával is. Az egyes városok kultúrája, művészete, irodalma a gazdasági fellendülés következménye. ként szintén hatalmas fejlődésnek indult. Világos tehát, hogy a gazdasági és társadalmi változások olyan ideológiát alakítottak ki, melynek középpontja nem a fátum, nem a gondviselés és nem is a szerencse lett, hanem a virtus, amelyben az olasz polgárság egyre fokozódó önbizalma minden sikerének titkát látta.“ (40. l.) E gondolatsor felveti Klaniczay álláspontját a társadalmi, történelmi események és azok irodalmi, etikai, szellemi összefüggéseinek megítélésére vonatkozóan. Hisz abban, hogy az utóbbiak bizonyos értelemben az előbbiektől függetlenek; számos elvi jellegű kijelentése utal erre. Ha ezen idézetekkel egyet is tudunk érteni bizonyos mértékig, teljesen elhibázottnak tartjuk a polgári társadalom öntudatosulását és a virtus kialakulását kapcsolni hozzá. Szerzőnk figyelmét elkerülte ugyanis Ida Wyss: *Virtù und Fortuna bei Boiardo und Ariost* (Beiträge zur Kulturgeschichte des Mittelalters und der Renaissance, 48. Leipzig und Berlin, 1931, 94. l.) című értekezése, amely a virtus fogalmát a középkori eposzok hőskultuszára vezeti vissza. Wyss szerint a lovagság minden akadályt legyőző harcias szelleme, a lelki nemesség-

gel párosult testi erő, amely sokszor mágikus tartalommal telik meg és emberi ésszel megmagyarázhatatlan cselekedeteket képes elvégezni, főelemmentesség, de ravaszág, számítás, eszes ügyeskedés² éppúgy összetevői annak a hősi époszokban kialakult etikai magatartásnak, amely Machiavelli műveiben a politikai síkra áttolódva országok kormányzására is felmérhetetlen hatással lett. Így tehát a virtus fogalma jóval korábbi, mint a renaissance polgári társadalmának meggazdagodása, öntudatának megerősödése. E fogalom éppen a feudális társadalomban alakult ki, éppen az északolasz hercegi udvarok voltak azok, amelyekben a provençal líra, a kelta lovagregények és az északfrancia lovagi eposz a legszívesebb fogadtatásra talált. Lovagi életformák és az udvari irodalom kölcsönösen befolyásolták egymást, például Ferrarában az Esték udvarában még a renaissance alatt is feudális szokások uralkodtak: tornagyakorlatok és lovagi szimbolika.

Az elmondottak alapján erősen meggyöngül a tanulmány tézise, amely az előbbiekhöz hasonlóan társadalmi és politikai okokkal magyarázza Zrínyinek Machiavellihez való közeledését. „Zrínyi tisztában volt tehát azzal, hogy a XVII. század sajátos magyar problémái Európai viszonylatban renaissance-kori problémák. A feudális rendiség megtörése, állandó hadsereg stb. nyugaton a XVI. század elején, sőt előbb is, már mindenütt megvalósultak.“ (43. l.) „Zrínyi észrevette, hogy a magyar fejlődés Mátyás után akadt el. Mátyás sikeresen szorította vissza a feudális főnemesi osztályt, mely azonban halála után újból erőre kapott. A magyar politikát tehát ott kell folytatni, ahol Mátyás után abbamaradt.“ (43. l.) „Zrínyi problémáira tehát éppen Machiavelli-nél talált feleletet, hisz nála is döntő fontosságú kérdések az állandó hadsereg bevezetése és a rendiségen felülkerekedő erős központi hatalom.“ (43. l.) Minthogy azonban a virtus, ahogy láttuk, nincs szoros összefüggésben a feudális ellenes, abszolutisztikus, centralizmust kialakító társadalmi korokkal (hisz éppen a feudalizmusban keletkezett és Machiavelli előtt is régóta létezett), nem feltétlenül bizonyos, hogy Zrínyi a virtus fogalmát éppen a társadalmi viszonyok azonossága miatt vezette be, hisz a virtus nem volt állandó coefficiente a centralisztikus, öntudatosult polgári törekvéseknek. HERCZEG GYULA

¹ „A szerencse elterjedésének okát tehát elsősorban nem irodalmi hatásokban, hanem mint látni fogjuk az egykorú viszonyok között kell keresnünk.“ (5. l.) „Népszerűségének legfontosabb okát tehát nem a humanizmus vulgarizálódásában látjuk. A szerencse elterjedésének alapja egy erős pszichológiai élményben keresendő, melyet a Mohács utáni évtizedek politikai és társadalmi viszonyai idéztek elő.“ (6. l.)

„A török háborúk okozta felfordulás, az ország szétszakadása, a politikai élet teljes zürzavara, a közbiztonság teljes hiánya és a konzolidáció valószínűtlensége érthetővé teszik, hogy a XVI. század embere a szerencse fogalmának felvetésével próbálja egzisztenciájának teljes bizonytalanságát magyarázni.“ (6. l.) „Az élet bizonytalanságának az érzése a legnagyobb a végvárakban volt, ahol egyetlen napnak a kimenetele sem volt biztos, a portyázásra induló vitéz sohasem tudta, hazakerül-e. Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy éppen a végvári vitézek életében volt a szerencsének a legnagyobb szerepe.“ (6. l.)

„Alapjában elhibázott azonban az egész szerencsekomplexumot Plutarchosra visszavezetni... Az lehetséges, hogy Plutarchostól is vett át Zrínyi egyes gondolatokat a szerencséről, de kétségtelen, hogy a Zrínyi műveiben oly döntő szerepet játszó szerencse elsősorban Zrínyi korának gazdasági, társadalmi és politikai viszonyaiból és Zrínyinek ezekbe való beilleszkedéséből, illetőleg ezekkel való szembeállításából érthető csak meg.“ (23. l.)

„Vitás, hogy honnan merítette Zrínyi idevágó gondolatainak zömét és teljesen megvilágítatlan, hogy mi idézte elő nála ezt a rendkívüli érdeklődést a szerencse iránt. A mi feladatunk elsősorban éppen ez az utóbbi lesz, t. i. Zrínyi egzisztenciája, illetőleg korának társadalmi struktúrája felől világítani meg a szerencséről szóló írásait és megjegyzéseit.“ (23. l.)

György Lajos: *Valkai András, egy kalotaszegi énekszerző a XVI. században*. Kolozsvár, 1947. Erdélyi Tudományos Intézet kiadása. 60 l.

A XVI. század egyik nem jelentéktelen énekszerzőjéről ad összefoglaló ismertetést ez az értekezés. Valkai Andrást eddig nem sok figyelemre méltatta irodalomtörténetírásunk és ezért György Lajos becsületes alaposágú tanulmányával igen hasznos munkát végzett.

Dolgozata első részében Valkai egyes műveit vizsgálta meg, pontosan ismertetve a könyvészeti problémákat és a forrásokat. Komoly érvekkel valószínűvé tette, hogy a *Bánk bán*ról szóló ének és a *Genealogia historica* — az ismert 1574., illetve 1576. kiadásokat megelőzve — már 1567 táján is megjelent. Kimutatta azt is, hogy Valkai, eddig ismert munkáin (az említettek, Barbarossa krónika, János pap országa, Alboinus és Rosamunda) kívül egy verses krónikát is írt Bonfini alapján, ami nyomtatásban is megjelent, valamint tervezett egy olyan munkát, melyben „az erdélyi német irányzatú külpolitikai törekvések ellensúlyozására fel akarta dolgozni az idegen uralomnak a nemzet életére kiható káros következményeit.” (32. l.)

Munkája második részében a szerző Valkai életrajzát állította össze. Az eddig ismert adatok kritikai felülvizsgálásával és rendszerezésével, valamint új levéltári kutatás alapján sikerült is ennek a termékeny erdélyi írónak az életét főbb vonásaiban ismertté tenni. Tisztázta a családtörténeti összefüggéseket és megállapította, hogy énekszerzőnk azonos azzal a Kalotaszegen birtokos Valkai András-sal, aki kancelláriai jegyző, majd az 1570-es években juratus assessor (törvényszéki ülnök) volt. Megvizsgálta György Lajos azt a kancelláriai és erdélyi fejedelmi környezetet is, melyben Valkai forgolódott és így kitűnt, hogy személyi kapcsolatai elsősorban a Báthoryak udvarában kialakult erdélyi humanizmus jelentős alakjaihoz fűzték. Sőt énekszerzőnkben ennek a mozgalomnak egyik úttörő képviselőjét kell látnunk. György értekezéséből az is nyilvánvalóvá válik, hogy, miként Báthory István és Zsigmond udvarának legismertebb humanistái: Kovacsóczy, Berzeviczy, Gyulai és társaik, koruk politikai mozgalmában is vezetőszerepet játszottak, Valkai is élénk részt vett a politikai életben és a németellenes párt egyik jelentős tagja lehetett.

Nagyon helyes, hogy a szerző összegyűjtötte a Valkai birtokviszonyaira, birtokpöreibre vonatkozó adatokat is. Bár itt nem megy túl a tények pusztá közlésén, megtudjuk, hogy Valkai egy birtokait féltékenyen őrző és védő középnemes volt, aki azonban sohasem tudott meggazdagodni. Kár, hogy a szerző nem fordított még több figyelmet azoknak az összefüggéseknek a vizsgálatára, melyek Valkai birtokpörei és udvari szereplése közt lehettek és nem próbálta a politikai és társadalmi szerepéről elmondottakat az énekek szempontjából még jobban kihasználni. Ez pedig érdekes eredményekre vezetne, mert Valkai munkáiból az anyagi gondokkal küzdő és életszínvonalát a fejedelmi, udvari szolgálat révén emelni akaró középnemes problémáinak az irodalmi vetületét ismerhetjük meg.

Ez a hiány csak annyit jelent, hogy Valkait ezután sem kellene elhanyagolni. György Lajos érdeme azonban, hogy szorgalmas anyaggyűjtésével és jól megírt kis pozitív értekezésével ezt a kellőképpen nem méltott írónak kiemelte a feledés homályából. Sőt nemesak bő anyaga miatt jelentős ez a tanulmány, hanem azért is, mert lényegében megmutatta, hogy hol van Valkai helye irodalmunknak, de különösen a XVI. századi Erdély szellemi életének történetében.

KLANICZAY TIBOR

A szerkesztőséghez beküldött könyvek:

Dezsényi Béla: Az időszaki sajtó története a Dunatáj országaiban. Írta — Documenta Danubiana 2. Budapest, 1947. Gergely R. T. kiad. 72 lap.

Egyed András: Francia lélek — francia irodalom. Dr. Vajna és Bokor. (1947.) 144 lap, 16-r.

ITALIA. A Magyar-Olasz Társaság folyóirata. Rivista della Società Ungaro-Italiana. I. 1948 március. Budapest, 64 lap.

Akadémiai Értesítő. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából szerkeszti Voinovich Géza főtítkár. LVI. kötet — 480. füzet. Budapest, 1948. 80 lap.

Beke Ödön: Szókinés és néphagyomány. Írta — levelező tag. Ért. a nyelv- és széptud. o. köréből. XXVI. k. 8. sz. 26 lap (v. ö. Irod. Közl. LVI. 19—41. 1.).

A Magyar Tudományos Akadémia alapszabályai. Budapest, A. M. T. Akad. kiadása. 16 lap, 16-r.

Koltay-Kastner Jenő: Leopardi — összehasonlító irodalomtörténeti tanulmány. Szeged, 1948. Acta Univ. Szegediensis. Sectio Philologica, t. XVI, Series nova 1. 148 lap.

